

Деякі зауваження викликає ДСТУ 2891-94 [8]. В розділі “Види чавуну” звично названі лише білий та ковкий чавуни. Далі згадуються “чавун з пластинчастим графітом” та “чавун з кулястим графітом”. Стандарт фактично не рекомендує користуватися термінами “сірий чавун”, “високоміцний чавун”. Але використання задовгих рекомендованих термінів не дуже зручне. Крім того, діюче зараз маркування графітізованих чавунів має у своєму складі букви “СЧ”, “КЧ”, “ВЧ”, що не збігається з закріпленими у стандарті назвами чавунів. Звичні назви чавунів треба було б відновити.

Аналіз деяких стандартів, пов’язаних з ливарним виробництвом, показує, що інколи вони склалися недбало, містять неточності та прямі помилки. Наприклад, у ДСТУ 3022-95 [7] згадуються: “короблення оболонкових форм” замість “жолоблення”, “температурні напруженості” замість “напруження”. Як зволожувач стандарт рекомендує використовувати “керосин” замість “газу”. У ДСТУ 2740-94 [9] як терміни, що позначають іменники – назви недоконаної дії, використані аналоги російських слів: очистка, заливка, подача, видача та ін. Згідно з нормами української мови у такому випадку необхідно вживати віддієслівних іменників, що закінчуються на – нн(я) та – тт(я) (очищення, заливання тощо).

Внаслідок проведеного аналізу можна зробити наступні висновки.

Бажано, щоб Держстандарт України перед затвердженням та введенням у дію термінологічних стандартів проводив ширше обговорення їхніх проектів серед фахівців та філологів. Двох рецензій іноді виявляється недостатньо.

Держстандарт України повинен більш реально та обережно обирати розробників термінологічних стандартів, віддаючи перевагу сумліннішим науковцям.

Стандарти перед затвердженням повинні проходити ретельніше редагування та експертизу, щоб уникнути прикрих помилок та описок.

Термінологічні стандарти, що належать до споріднених галузей науки і техніки, повинні проходити перед затвердженням узгодження між собою та діючими стандартами з метою уникнення введення в обіг різних термінів для означення одних і тих же понять.

1. ДСТУ 2541-94. Виробництво ливарне. Терміни та визначення. 2. ДСТУ 2825-94. Розрахунки та випробування на міцність. Терміни та визначення основних понять. 3. Російсько-український технічний словник. - К.: Держ. вид-во техн. літератури УРСР, 1961. –648 с. 4. Дяченко С.С. та ін. Матеріалознавство. Російсько-українсько-англійський термінологічний словник. – К.:ІЗМН, 1997. –296 с. 5. ДСТУ 2552-94. Руди залізні та марганцеві. Види і властивості. Терміни та визначення. 6. ДСТУ 2751-94. Металургія порошкова. Терміни та визначення. 7. ДСТУ 3022-95. Лиття в оболонкові ливарні форми. Загальні вимоги та норми. 8. ДСТУ 2891-94. Чавун для виливків. Терміни та визначення. 9. ДСТУ 2740-94. Виробництво виливків у металевих формах і методом безперервного лиття. Вимоги безпеки.

НОРМАЛІЗАЦІЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ЇЇ ЗБАГАЧЕННЯ – ЗАОДНО ЧИ ХТО КОГО?

© Богдан Михайлишин, 2000

Львівський національний університет

Нормалізаторський підхід до мови взагалі та її конкретних систем і рівнів проявляє себе як своєрідна лояльність а чи нелояльність особливостей та навіть закономірностей до певних лінгвальних ознак, процесів, фактів, явищ. Усе, що пов’язане з нормою, суттєво залежне від функціональних стилів і підстилів мови, усної та писемної форм текстів, давності чи й узагалі наявності традицій в уніфікації конкретного мовного

матеріалу та ін. Але норма – це вже надводна, видима частина айсберга. Підводною, невидимою, слід вважати передусім нормалізацію, що є загальним шуканням, досягненням норми і водночас шляхом, яким рухається її становлення, а відтак нормативність як зіставлення, вивчання й узагальнення фактичного та теоретичного матеріалу, що може лягти в основу норми. Звідси нормою, у т.ч. й мовознавчою, слід вважати сукупність вимог, правил і порад, неодмінних до виконання. Норма у найширшому мовознавчому сенсі, з одного боку, є посяганням фахівців на природний, хаотичний, а тому і не завжди придатний людям розвиток різних мовних фактів і явищ, а з другого – неминуча система приписів і обмежень, які окультурнюють, одомашнюють і роблять утилітарно можливою ще одну стихію, назавжди даровану саме людям.

Офіційно-діловий і науковий стилі в усій сукупності їхніх підстилів і найбільше живлять поняття норми, і водночас найбільшою мірою від неї залежать. Така двоєдиність цілком закономірна: норма зумовлює диференціацію стилів на т.зв. строгі та нестрогі і водночас взаємовпливи та взаємопереходи їх ознак, вона – один із найсуттєвіших чинників виникнення електронного, повернення до життя та розвитку релігійного (сакрального) та мемуарного стилів, фактор давно назрілого утвердження стилелогії як важливого мовознавчого предмету.

Збагачення і розвиток термінології – цієї найважливішої складової наукового й офіційно-ділового стилів – взаємопов'язаний з нормалізацією, а відтак нормативністю та нормою найщільніше. Тривалі традиції у розбудові окремих терміносистем і термінології взагалі як розділу мовознавства зміцнили й обґрунтували термінознавство поняттям уніфікації та стандартизації, які були й залишаються передусім термінологічною нормою. Слід зазначити, що на загал ставлення до неї є і належно науковим, і утилітарно-шанобливим, хоча без радянсько-гостівської запопадливості. Термінопрактика і навіть термінографія розширюють (щоб не сказати розхитують) поняття норми, розв'язуючи руки термінології як розділу лінгвістики.

Набуває чинності відома, хоча й призабута винокурівська теза, згідно з якою терміни – це не особливі слова, а слова (і, як свідчить термінопрактика, не лише) в особливій функції. Чимраз розширюється свого роду буферна зона термінних наймень, яку формують термінологічна лексика, професіоналізми і okazіоналізми, передтерміни, квазітерміни, розмаїті несловесні знаки, що нерідко є більше умовними позначеннями в межах вузького кола фахівців, аніж номінативними відповідниками термінованих понять. Це явно тавтологічні найменья (*відшкодування шкоди робітникам у разі пошкодження його здоров'я*) використання довжелезних слів (*фосфорибозиламіноімідазолкарбоксамід, форміттрансфераза*), засилля розмаїтих невербальних засобів (*N (2-гідрокси-1-метил-етил) – D(+)-лізергамід*), активізація народної термінології, яка не потребує суто наукового дублювання (*бичаче серце, жаб'ячі очка, сліпа кишка*) тощо. І це приклади не крайнього порушення вимог до терміна – останні легалізовані сферою фіксації, а отже рекомендовані до використання, хоча кожне з таких наймень одночасно порушує декілька вимог до терміна. Якщо до цих і подібних номінантів, характерних, до речі, не лише українській термінології, додати ще спричинену правописним хитанням (коли не недбалістю а чи й безвідповідальністю) варіантність слів типу *дистрибутор / дистриб'ютор / дистрибутер / дистриб'ютер*, а чи просто *розподільувач*, то стає зрозуміло, що до уніфікації та стандартизації української термінології ще далеко.

Та все ж – поняття термінологічної норми в останнє десятиліття суттєво розширилося: і завдяки граматичній гнучкості, і семантичній сміливості, і лексичному

багатству. Приклади порушення термінів на зразок *колінце веретена, майна-віра* і под., що їх наводила радянська спеціальна література як хрестоматійні, видаються сьогодні дитячими збитками. Сучасні акценти у нормалізації термінофонду, а звідси й становленні термінологічної норми зміщуються у зіставленні таких тріад як “типове” і “нетипове” (чи “менш типове”) та “відповідає словолоadowi мови” і “не відповідає” (чи “відповідає не цілком”). Водночас “менш типове” чи “відповідає не цілком” – зовсім не термінів табу, які не мають шансів поповнювати термінологію. Нормалізація – це самоочищувальний вічний двигун, це передусім уміння доходити згоди, знаходити форми співіснування, а не безапеляційна система заборон і обмежень вже на підступах до базового, усталеного термінофонду.

Міра перебування термінів у згоді зі словолоadowм мови помітна на рівні терміносполучень (далі ТС); різноструктурні спеціальні номінативні одиниці дають змогу краще відчутти аналогічну типовість чи нетиповість із неспеціальними словосполученнями, аніж однослівні наймення. Загальновідомо, що серед ТС найуживанішими є дво- і трикомпонентні одиниці, у межах яких найприроднішими, а звідси й найтипівішими є моделі A+S і A+A+S, меншою мірою інші: *дзеркальна антена, тривале навантаження; горизонтальні відхилювальні пластини, граничний фазовий перехід, розділювальний / розділовий підсилювач кольору* та ін.

До менш поширених, але не помилкових ТС належать одиниці з прийменниково-відмінковим комплексом у функції постпозитивного означення. Аби поєднання двох, рідше більше слів, кваліфікувати одним означенням-розширювачем домінанти ТС, воно мусить мати певну лексико-семантичну сталість, яка нерідко межує з фраземністю, і як результат – відтворюваність у готовому вигляді: *гра на випередження, зустріч на вищому рівні, товариство з обмеженою відповідальністю* тощо. Для ілюстрування прийменниково-відмінкових блоків не зовсім переконливі приклади на зразок *міст для вимірювання опору, холодний катод з емісією* (Л.Козак) – у кращому разі це сума двох термінів. На підступність цієї хиби при аналізі різноструктурних ТС найчастіше звертає увагу В.Лейчик.

Сума прийменника лише з одним іменником у певному непрямому відмінку та можливість виконувати нею означальну функцію робить цей блок ще менш типовим у функції атрибутива: *будівництво під ключ, друкування в розрядку, садіння під лопату* тощо. Такі атрибутиви є не лише малочисельні в термінопрактиці, але й цікаві під лінгвістичним кутом зору. Вони містять більшу або меншу долю переносності, і саме це головним чином надає їм стійкості. Такі атрибутиви набувають обставинних співзначень, що наближає їх до перехідних синтаксичних явищ. Термінна семантика прийменників у цих блоках достатньо вагома. Дається згадати, думаю, роззосередження цілісного номінативного значення комплексу на усі його компоненти, у тому числі й на службові частини мови.

У зв'язку зі своєю незмінністю прислівник у термінопрактиці поширений мало: *дистанційно керована підстанція, однорідно розширена лінія, тривало допустимий струм провідника* тощо (Б.Рицар, І.Кочан, К.Семенистий). І вже зовсім специфічною є модель S+Adv: *кава по-турецьки, котлети по-львівськи, м'ясо по-гуцульськи*. Ці наймення межують з номенклатурними знаками, хоча такими не є, мають явно “харчовий присмак”, а атрибутиви – ще й малопоширене відтопонімне походження.

Із кількох чинних в українській і російській мовах зворотів певну долю номінативності має дієприкметниковий. Він не забарився цим скористатися, ставши вже

зовсім раритетним компонентом ТС у функції атрибутива. Термінологія не заохочує використання дієприкметникових зворотів як компонентів терміна, а термінографія поки що не надає їм притулку у своєму складі. Але наявність їх у публіцистиці та науково-популярних текстах (*газовий пістолет, переделанный под стрельбу боевыми патронами; тушь, увеличивающая объём*) відкриває шляхи для прискорення таких ТС у власне науковій (монографічній) підстиль: *мінерали, оборотні негативно, мінерали, оборотні позитивно; мінерали, не насичені кремнеземом* і под. (Н.Овчаренко). Використовуючи номінативний потенціал саме звороту, фахівці, слід вважати, не позбуваються його навмисно, хоча це зробити було б нескладно: *оборотні позитивно мінерали*. Але головна термінна хибка і перешкода термінологічній типовості трьох останніх прикладів, вважаю, в іншому: 1) в межах терміна як цілісної номінативній одиниці більш ніж небажана кома; 2) термінологічності не сприяє напівпредикативність, завдяки якій постпозитивні атрибутиви (вони ж дієприкметникові звороти) набувають достатнього граматичного потенціалу, щоб вирватися “з-під опіки” означуваного слова. І поширення таких ТС, легалізація їх у сфері фіксації з часом могла б призводити до їх же самознищення як понятійних одиниць.

Розширення присутності та зміцнення позицій нового, незвичного, з одного боку, і против, якій цьому, як правило, чинить усталене, традиційне, з другого, – класична ілюстрація діалектичної зміни і оновлення, які повною мірою стосуються мовних фактів і ознак. Збагачення українського термінофонду відбувається і завдяки розширенню номінативних можливостей граматичних явищ, зокрема дедалі активнішій термінологізації бісубстантивів з прийменниками, прийменниково-відмінкових блоків, прислівників і навіть дієприкметникових зворотів у функції постпозитивних атрибутивів ТС. Це суттєво розширює номінативні можливості граматики і цілком виправдано спонукає переглядати і розширювати поняття термінологічної норми на різних рівнях.

ПРОБЛЕМИ НОРМУВАННЯ МОВИ ЛІКАРІВ

© Володимир Юкало, 2000

Тернопільська державна медична академія

Нині в медичній галузі гостро стоїть проблема вдосконалення стилів мови, оптимізації спілкування. Це пов'язано з тим, що тут українська мова з 30-х років ХХ століття мала обмежене функціонування і зазнавала планомірної русифікації. Як наслідок – багато мовних стереотипів, які звичайно використовуються в комунікаціях лікарів, навіть кодифіковані у словниках, не завжди побудовані за законами української мови. У таких мовних стереотипах слід усунути дефекти. Розглянемо деякі з них.

Лікуючий лікар чи *лікувальник, лікар-куратор*? На позначення лікаря, який здійснює діагностику захворювання й лікування конкретного хворого, часто застосовують вираз *лікуючий лікар*, фіксують його й деякі нові медичні словники. Але чи відповідає це словосполучення нормам української мови? Розмірковуючи над цим, зазначимо, що, по-перше, цей термін є калькою російського *лечащий врач*. Очевидно, даний термін в російській мові має вказувати, що саме цей *врач* не тільки *врёт*, але й *лечит* (До речі, терміна *лечащий врач* не подає найкращий російський медичний словник – *Энциклопедический словарь медицинских терминов: В 3-х томах: Около 60 000 терминов.* – М., 1982 – 1984). В українській мові вже саме слово *лікар* вказує на